

MEHMET AKİF ERSOY'UN SİYASAL KİMLİĞİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ İLE OLAN İLİŞKİSİ¹

THE POLITICAL VIEW OF MEHMET AKIF ERSOY AND HIS RELATION WITH THE COMMITTEE FOR UNION AND PROGRESS

Güngör GÖÇER²

Öz

Mehmet Akif Ersoy'un yaşadığı dönem Osmanlı Devleti'nin siyasal yaşamının en çalkantılı olduğu yıllara rastlar. Bu dönem bir taraftan milliyetçilik düşüncesinin etkisi ile bağımsızlık peşinde koşan azınlık hareketlerine sahne olurken diğer taraftan da meşruti bir yönetimin kurulması için faaliyet gösteren muhalif hareketlere sahne olmaktadır. Bu siyasal karmaşa nedeni ile başta dönemin aydınları olmak üzere toplumun önemli bir kesimi siyasetle ilgilenmekte ve devletin bekası için fikirler üretmek için fikirleri hayat geçirmek için mücadele etmekteydiler. Mehmet Akif de bu anlayışla hareket eden önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmet Akif'in özellikle II. Abdülhamid'e ve onun yönetimine karşı ortaya çıkan muhalif hareketler içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın durması "İslamcılık düşüncesi" dikkate alındığında üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Mehmet Akif'in bu yakınlığı I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında da devam etmiştir. Çalışmamızda Mehmet Akif Ersoy'u siyasal kimliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkisi üzerinde durarak incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mehmet Akif Ersoy, İslamcılık düşüncesi, Milliyetçilik, Milli Mücadele.*

Abstract

The period when Mehmet Akif Ersoy lived was the worst agitation in Ottoman's political term. At this period on the one hand there were independence movements of minority caused by the idea of nationalism, on the other hand there were contrary movements in order to establish a constitutional ruling in Ottoman Empire. Because of this complexity, including intellectuals, wide part of society were interested in politics and struggled to practice ideas they had for power of state. Mehmet Akif Ersoy stended as an important person supporty this idea. Mehmet Akif Ersoy closed to Union and Progress with the aim of being against to Abdülhamid II. and his management is the subject to which one needs to pay

¹ Bu çalışma, "Üç Ülke Üç Düşünür" Burdur 2014 Sempozyumu'nda sunulan yayımlanmamış bildirinin geliştirilmesi ile oluşturulmuştur.

² Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, gocer20@hotmail.com

attention when taking into consideration “the idea of İslamic.” His attraction remained during the I. World War and National movement so on this subject in terms of the political view of Mehmet Akif Ersoy and his relation ship with the Committee for Union and Progress in this work.

Keywords: *The Committee for Union and Progress, Mehmet Akif Ersoy, the İdea of İslamic, Nationalism, National Struggle.*

GİRİŞ

Mehmet Akif Ersoy, toplumsal ve akademik hafızada daha çok edebî kimliği ile tanınan tarihsel bir kişiliktir. Bu çağrışımında Mehmet Akif tarafından yazılan “İstiklal Marşı”nın yadsınamaz bir yeri olduğu muhakkaktır. Ancak buna rağmen Mehmet Akif’in yaşadığı dönemde siyasal bir kimliğinin olduğu gerçeği ya görmezden gelinmekte ya da edebî kimliğin baskın olan etkisi altında silik bir husus olarak kalmaktadır.

Mehmet Akif’in siyasal yönünün ıskalandığını veya çok fazla dikkate alınmadığını söylerken aslında şimdiye kadar karşımıza çıkan Mehmet Akif isminin dengeli ve kabul edilebilir bir noktada olmadığını da düşünmekteyiz. Zira Mehmet Akif gibi tarihî bir kişiliğin tek bir yönü ile özdeşleştirilerek diğer yönlerinin çok fazla dikkate alınmaması ciddi bir çelişki ve aynı zamanda da büyük bir eksiklikler. Toplumsal hafızada oluşan Mehmet Akif portresinin sadece edebî kimlikle tanınması, onun ülkesi ve milletinin kritik dönemlerinde sadece şiirleri ile rol aldığı gibi genel bir yargıyı da içinde barındırmaktadır. Ancak bu, yukarıda da belirttiğimiz gibi eksik bir tespittir. Zira o hem kalemiyle hem de eylemleriyle fiilen ülkesinin kritik dönemlerinde rol almaktan imtina etmeyen bir şairdir.

Mehmet Akif yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti’nin ve Müslüman halkın mukadderatını ilgilendiren 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi önemli gelişmelere doğrudan şahit olmuş ve içinde yer almıştır. Bu gelişmelerin dışında da onun yaşadığı dönem Osmanlı halkının tarihinde en fazla siyasallaştığı ve bunun sonucunda da fırkacılık mücadelesinin alabildiğine şiddetlendiği bir dönemdir. Aslında *Safahat’ı* okuduğumuzda Mehmet Akif’in siyasal duruşunun birçok şiirine damgasını vurduğunu rahatlıkla gözlemlemekteyiz. Bu noktada “İstibdat”, “Hürriyet”, “Süleymaniye Kürsüsünde”, “Fatih Kürsüsünde”, “Berlin Hatıraları”, “Necid Çöllerinden Medine’ye” ilk akla gelen şiirleridir. Onun şiirlerine doğrudan etki eden siyasal tavrı dönemin aydınlarının da dikkatini çekmiş ve Namık Kemal tarafından “politika şairliği” (Erişirgil, 2006, s. 109) yaptığını ileri sürmüştür.

İşte böylesi hassas bir dönemde Mehmet Akif gibi bir şahsiyetin nasıl bir siyasal duruş sergilediği önemli bir husus olduğu için onun siyasal kimliğinde dikkatimizi çeken bazı noktalara değinmeye çalışacağız.

1-MEHMET AKİF'İN SİYASAL KİMLİĞİ

Mehmet Akif 1873 yılında doğmuş ve 1936 yılında vefat etmiştir. Mehmet Akif'in yaşadığı dönem Osmanlı Devleti'nde farklı milletlerin “milliyetçilik”³ (Hobsbawm, 1995, s. 14) düşüncesinin etkisi ile ayrılıkçılık hareketlerinin yoğunlaştığı bir zamandır. Yıllarca hâkim bir millet olarak geniş bir yüz ölçümüne hükmetmiş Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu durum Osmanlı Müslüman halkını derin bir buhrana sokmuştur. Bu durumdan kurtularak eski şaşaalı devirlere dönmek düşüncesi, kurtuluş çarelerinin aranmasına ve yeni fikirlerin üretilmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede en dikkate değer fikirlerden birisi olan Batı'nın üstünlüğü karşısında geri kalmışlığın kabulü ve bu geri kalmışlıktan kurtulmak amacıyla her alanda Batılılaşmak gerektiği düşüncesidir. Bu düşüncenin bir devamı olarak da bu geri kalışın nedenleri konusunda büyük bir öfkeyle İslamiyete yüklenilmiştir.⁴ Ancak bu anlayış tepkileri de beraberinde getirmiştir ki tepki gösteren Osmanlı aydınlarından birisi de Ziya Paşa'dır. Ziya Paşa “İslamlık imiş devlete pâ-bend-i terakkî/ Evvel yoğidi işbu rivayet yeni çıktı/ Milliyeti nisyan ederek her işimizde/ Efkâr-ı Freng'e tebaiyet yeni çıktı.” diyerek Batılılaşma düşüncesine karşı çıkmıştır. Mehmet Akif de genel anlamda Batı'nın ilminden faydalanmayı kabul etse de Batılılaşma fikrine karşı bir duruş sergilemiştir. Ancak buna rağmen Batı bilimlerine ve medeniyetine duyduğu ilgi zaman zaman ona karşı yanlış ithamların da ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵ (Ersoy, 2010, s. 180)

Mehmet Akif'in yaşadığı dönemde özellikle karşı çıktığı fikirlerden birisi milliyetçilik düşüncesidir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi, Arnavutluk İsyanları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde yaşadığı üzücü gelişmelerin “kavmiyetçilik” düşüncesi ile ilgilidir. Mehmet Akif'e göre ikinci önemli neden ise fırkacılık mücadelesidir. Mehmet Akif milliyetçilik ve fırkacılık düşüncelerinin yıkıcı etkisine karşılık tamamen vatan ve millet menfaatini önceleyen siyasal bir anlayış benimsemiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak fikirlerini tam olarak benimsememesine rağmen yeri geldiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ve hükümetleri ve hatta Teşkilat-ı Mahsusayla bile çalışmaktan çekinmemiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak şahsi çekişmeleri ve siyasal farklılıkları bir kenara bırakıp İttihatçıların davetine uyarak Berlin'e, Necid'e giderek vatani ve milleti için elinden gelen tüm çabayı göstermiştir.

Mehmet Akif'in Berlin ve Necid seyahatleri sadece basit bir gezi ve propaganda faaliyeti olmanın çok ötesinde anlamlar taşımaktadır. Daha çok kısa bir süre önce yaşanan Balkan Harbi'nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlarının sadece fırkalarının

³ E. J. Hobsbawm Nükleer bir savaş sonrasında “galaksiler arası bir tarihinin” yaşanan felaketleri araştırmak için gittiği yeryüzü gezegenindeki incelemeleri sonrasında yeryüzü gezegenindeki insanın tarihinin son iki yüzyılının, “millet” terimini ve bu terimden türetilen sözcükleri anlamadan kavranamayacağı sonucunu çıkararak millet ve milliyetçilik kavramlarının önemini vurgulamaya çalışmıştır. (Hobsbawm, 1995, s. 14)

⁴ Bu konuda Osmanlı aydınlarının içine düştüğü buhranı görmek açısından Tefik Fikret'in kaleme aldığı “*Tarih-i Kadim ve Haluk'un Amentüsü*” şiirlerine bakmak yeterlidir. Mehmet Akif, Tefik Fikret'in *Tarih-i Kadim* şiirinde eleştirdiği hususlara karşı “*Süleymaniye Kürsüsünde*” adlı şiirinde cevap vermiş ve Tefik Fikret'i “Protestanlara zangoçlukla” suçlamıştır.

⁵ Batı bilimi ile ilgili olarak Mehmet Akif duygularını şöyle ifade etmektedir: “Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı/ Aynı izden sağa yahut sola hiç sapmamalı/ Garbın efkarını mal etmeli şarkın beyni/ Duygular çıkmalı hep aynı kaıptan; yani/ İçtimai, edebi hasılı her mes'elede/ Garbı taklid edemezsek, ne desek beyhude.” (Ersoy, 2010, s. 180)

çıkarlarını önceleyen bencil davranışları düşünüldüğünde durum daha anlaşılır bir hâle gelmektedir.⁶ İttihatçıların “Balkan Harbi’nin kötüye gittiği bir dönemde ittihatçılar, bir taraftan hükümetin Rumeli topraklarımızı ve Edirne’yi düşmana teslim edeceğinden bahsederek hükümet aleyhinde propaganda yapıyor diğer taraftan da hükümette Harbiye Nazırı olan ve ittihatçılara yakınlığı ile bilinen Nazım Paşa ile gizlice görüşerek hükümetin yıkılması ve onun sadrazamlığı konusunda gizli bir anlaşma yapmaya çalışmaları” (Babacan, 2014, s. 79) bu konuda verilebilecek en müşahhas örneklerden biridir. Bu nedenle Mehmet Akif’in siyasal düşüncesinin temelini vatan ve vatanda yaşayan halkın harcını oluşturan birlik ve beraberliğin teminatı olan İslam oluşturmaktadır. Zira Mehmet Akif’in “Süleymaniye Kürsüsünden” adlı şiiri okunduğunda bu fikirleri daha anlaşılır bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Mehmet Akif’in düşüncesinde İslam, Müslümanları birbirine bağlayan en önemli bağ idi. O bu düşüncesini şöyle açıklamaktaydı: “Bu memleketin selameti, ekseriyet-i mutlakayı teşkil eden Müslim unsurları rabita-i İslam ile birbirine sımsıkı bağladıktan sonra gayrimüslim akvamı da rabita-i vataniye ile o ekseriyete ilhak etmektedir. Bu o kadar basit bir hakikattir ki, ihatası pek geniş bir zekâyâ tevakkuf etmez.” (Timurtaş, 2006, s. 132) Bu noktada Mehmet Akif milliyetçilik düşüncesinin Müslüman halk arasında ayrılıklara neden olduğunu düşündüğü için din bağını ön plana çıkarmaya gayret etmiştir. Bu düşüncesini Arnavutluk isyanında (Fshazi, Mart 2008), I. Dünya Savaşı’nda yüklendiği Berlin gezisinde ve Necid gezisinde de açıkça ortaya koymuştur.

1.1-Mehmet Akif’in II. Abdülhamid ve Dönemine Bakışı

Mehmet Akif ve devrin aydınları arasında II. Abdülhamid dönemi sorunlu bir yönetimdir. II. Abdülhamid 1876 yılında tahta çıktıktan sonra önce Meşrutiyeti ilan etmişti. Fakat 93 Harbi sırasında yaşanan çeşitli sıkıntılar Meşrutiyet yönetiminin II. Abdülhamid tarafından tatil edilmesine neden oldu. Bundan sonra II. Abdülhamid’in her geçen gün dozu artan katı merkezîyetçilik temelli yönetimi toplumun her kesiminden tepki almış ve muhalif bir zümrenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zaman içerisinde bu zümre İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında örgütlenerek Meşrutiyeti ilan etmek amacı ile mücadele etmiş ve nihayet 1908 yılında amaçlarına ulaşmışlardır.

Meşrutiyet için mücadele edilen dönemde II. Abdülhamid’e ve yönetimine muhalif olmak Osmanlı aydınları içerisinde çok yaygın bir yaklaşımdı. Bu yaklaşımı benimseyen kişilerden birisi de Mehmet Akif’tir. Mehmet Akif’in II. Abdülhamid ve yönetimine muhalif olmasının nedenini anlamak için öncelikle onun Meşrutiyet kavramından ne anladığına bakmak gerekmektedir. Zira Mehmet Akif ve dönemin aydınları için Meşrutiyet “hürriyet” demektir. Ancak bu kavramın taşıdığı anlam her Osmanlı vatandaşı için farklıydı. Yani üzerinde bir uzlaşmanın olmadığı hayalleri süsleyen ve tarifi kişiden kişiye değişen bir rüyaydı. Buna rağmen Mehmet Akif için Meşrutiyet hürriyete açılan kapının anahtarıydı. Bu anlayışın bir sonucu olarak Mehmet Akif “Hürriyet” şiirinde

⁶ Balkan Harbi’nde yaşanan firkaçılık mücadelesi ve sonuçları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988; Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 1, Ankara 2014, s. 537-547; Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1958; Mahmut Muhtar, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1979; Ellis Ashmead-Bartlett, *Türklerin Rumeli’ye Vedası*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012; Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.

“Beyaz entarisiyle kar gibi kız

Sanki Cennet’ten inme zade-i hür” (Ersoy, 2010, s. 85) diyerek hürriyeti beyaz entarili bir kıza benzetmiştir.

Mehmet Akif ve döneminin aydınlarının zihninde kendilerinin “beyaz entarili kıza” ulaşmalarını engelleyen şey ise II. Abdülhamid ve onun istibdat yönetimidir. Bu nedenle de II. Abdülhamid yönetimine karşı derin bir öfke duymaktaydı. Bu öfkenin bir yansıması olarak yazdığı “İstibdat” (Ersoy, 2010, s. 78) şiiri oldukça dikkate değerdir. Bu şiirde II. Abdülhamid ve dönemi “mülevves devr-i istibdat, şeytanın ruhuna rahmet okutan melun” gibi olumsuzluklarla anılmaktadır. Ancak Mehmet Akif’i rahatsız eden sadece istibdat da değildir. Adam kayırma, hafiyecilik ve jurnalcılık de önemli bir rahatsızlık kaynağıdır. Bu rahatsızlıklarını “Süleymaniye Kürsüsünde” şiirinde şöyle ifade etmektedir:

“Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!

Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası.

Kışla yok dâire yok, medrese yok mektep yok;

Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok!

Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki

Birinin ömrü mülâzımlıkta geçerken öteki,

Daha mektepte iken tayy-ı merâtible ferîk!

Bir müşirlik mi var Allâhû veliyyü’t-tevfik!

Hele ilmiye bayağıdan da aşağı bir turşu!

Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşu

Anne karnından icâzetlidir, ecdâda çeker

Yürüsün, bir de sarık al sana kâdiasker!

Vükelâ neydi ya Curnalcı, müzevvir, âdi;

Ne Hudâ korkusu bilmiş, ne utanmış ebedî

Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi...” (Ersoy, 2010, s. 158)

Bu şiirden de anlaşıldığı üzere Mehmet Akif sadece II. Abdülhamid’e değil onun yönetim anlayışını benimseyen herkese tepki duymaktadır.

Ancak 1908 yılında Meşrutiyet’in ilanından sonra yaşanan siyasal ve toplumsal sorunlar onun beklediği hürriyete çok benzememekteydi. Bu düşüncesini “Süleymaniye Kürsüsünde” adlı şiirinde şöyle anlatmaktaydı:

“Bir de İstanbul’a geldim ki: Bütün çarşı, Pazar
Na’radan çalkanıyor! Öyle ya... Hürriyet var
Galeyan geldi mi, mantık savuşmuş... Doğru
Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru
Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının
Kafalar tütsülü hülyâ ile, gözler kızgın
Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden
Yıkıvermiş de timarhâneyi çıkmış birden!” (Ersoy, 2010, s. 173)

Mehmet Akif, II. Abdülhamid’in İslamcılık politikası ve onun dindarane davranışlarını da samimi bulmamaktadır. Mehmet Akif bu düşüncesini şöyle ifade etmekteydi: “Yıldız’da yüksek sesle tilavet edilen Buhariler hastalığı defetmek için, safdil halkın hissiyat-ı diniyesini okşayarak huluskar padişaha ihlas celbetmek için idi. Yoksa bir taraftan Rusya hududundaki koleranın gölgesinden ürkerek sarayında en sıkı tedabir-i tahfiziye ifa ettiren; diğer taraftan külhanlar dolusu kütübi diniyyeyi cayır cayır yaktıran adamın Buharilere, salat-ü selamlara zerre kadar ehemmiyet vermeyeceğini azıcık düşünenler pek kolay kestirebilir idi.” (Tekin, Bahar 2011, s. 56)

Zaman içinde Mehmet Akif’in istibdat olarak adlandırılan dönem ve dönemin padişahı hakkındaki kanaatlerinde de değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira gelmesi için her türlü fedakârlığı göze aldıkları hürriyet gelmiş ancak sonuç devr-i istibdadı aratır bir manzara ortaya çıkarmıştı. İşte bu düşüncenin etkisi ile olacak Mehmet Akif, II. Abdülhamid’e karşı beslediği önceki düşüncelerinden neredeyse tamamen vazgeçmişçesine “Asım” adlı şiirinde:

“Çivi bir an’anedir bizde, sökermiş çivi
Ortalık şöyle fena, böyle fena müzebzeb işler
Ah o Yıldız’daki baykuş ölüvermezse eğer
Akıbet çok kötü...dibace-i ma’lumiyle, Söze girdim
Kızıyor muydu
Hayır
Tekmille
Bırakan var mı ki? Rahmetli hocam doğrularak
Dedi:
Oğlum bu temenni neye benzer, bana bak:
Eşeklerin canı yükten yanar, aman derler
Nedir bu çektiğimiz dert, çifte çifte semer!

Biriyle uğraşırken gelip çatar öbürü;
Gelir ki taş gibi hain, hem eskisinden iri
Semerci ustası geberseydi, değmeyin keyfe!
Evet, gebermelidir inkisar edin herife
Zavallı usta göçer bir gün akibet, ancak
Makaamı öyle uzun boylu nerede boş kalacak?
Çırac mı, kalfa mı, kim varsa yaslanır köşeye
Takım biçer durur artık gelen giden eşeğe
Adam meğer acemiymiş, semerse hayli hüner
Sırayla baytarı boylar zavallı merkepler
Bütün o beller, omuzlar çürür çürür oyulur
Sonunda her birinin sırtı yemyeşil et olur
Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağı muallimdi
Nasıl da kadrini vakıtyla bilemedik, tuhaf iş
Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!” (Ersoy, 2010, s. 395)

Şiirinde ortaya koyduğu üzere Mehmet Akif, II. Abdülhamid devri sonrasında yaşadıkları karşısında bir pişmanlık duyduğunu açıkça ortaya koyarak geçmişte yaptığı hatayı telafi etmeye çalışmaktadır. Bu noktada Fazıl Gökçek ise Mehmet Akif’in II. Abdülhamid’e karşı muhalefeti ile ilgili olarak “hal edilmiş padişah hakkında bilhassa 1909’dan sonra sert ölçüsüz ve haksız tenkitlerde, iftiralarda bulunan pek çok şairin bu tarihten önce II. Abdülhamid’in şahsı için aynı ölçüsüzlükle yüz suyu döken medhiyeleri, kasideleri bilinmektedir. Mehmet Akif’in Safahattan önce yazdığı, neşredilmiş veya yakınları elinde kalmış şiirlerinden bildiklerimiz arasında devrin padişahını öven bir kaside, bir manzume, hatta tek bir mısra bile mevcut değildir.” (Gökçek, 1995, s. 103) diyerek Mehmet Akif’in muhalefeti konusundaki tutarlılığı ortaya koymaya çalışmıştır.

1.2-Mehmet Akif’in İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi

Mehmet Akif, II. Meşrutiyet’in ilanından dört gün sonra Rasathane Müdürü Fatin Hoca’nın aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır. (Kuntay, 2007, s. 85) Mehmet Akif cemiyete katılmasına karşılık üye olunurken yapılması gereken yemine karşı çıkmış ve “Cemiyetin bütün emirlerine bilâ kaydü şart itaat” ibaresini kabul etmeyerek cemiyetin doğru olmadığına inandığı emirlerine itaat etmeyeceğini açıkça belirtmiştir. Böylece cemiyet üyeliğini körü körüne bir üyelik olarak kabul etmediğini açıkça ortaya koymuştur. (Düzdağ, 1988, s. 21; Erişirgil, 2006, s. 91-92) Artık Akif bir

ittihatçı sıfatı ile siyasal faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Ancak Mehmet Akif'in siyasal faaliyetleri bir hizbin tarafı veya fanatiği olmaktan ziyade daha çok Osmanlı halkının özelde de Müslümanların uyarılması ve yaşanan yıkım karşısında birlik olarak yeniden güçlü ve yetkin bir toplum ve devletin ortaya çıkmasını sağlamak adına yürütülen faaliyetlerdir. (Göçer, Eylül 2012) Bu anlayışın bir sonucu olarak yeri geldiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinde Arapça dersleri dahi vermiştir. (Erişirgil, 2006, s. 93-94; Düzdağ, 1988, s. 21) Ancak burada Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olduğu dönem Meşrutiyet'in yeni ilan edildiği ve İttihat ve Terakkinin daha cemiyetten fırkaya dönüşmediği bir zamandır. Zaten bu dönemde II. Abdülhamid döneminden rahatsızlık duyan herkes İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmuş veya cemiyete sempati duymaktadır. Bu noktada İttihat ve Terakki Fırkasına karşı muhalif olarak kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucuları arasında yer alan Miralay Sadık Bey, Dr. Rıza Nur, Osmanlı Demokrat Fırkasının kurucularında İbrahim Temo ilk akla gelen önemli isimlerdir. Bu nedenle Mehmet Akif'in de İttihat ve Terakki Cemiyetine üyeliği bir anlamı ile istibdat yönetimine karşı Meşrutiyeti vaad eden ve bunu başaran "Cemiyet-i mukaddese"ye teşekkür mahiyetinde bir yöneliş olarak okunmalıdır. Zaten kısa bir süre sonra cemiyetle olan fikri çatışmalar Mehmet Akif'i cemiyetten koparacaktır.

Mehmet Akif, Balkan Harbi sonrasında bu savaşta Müslüman halkın yaşadığı zulmü ve ıstırapı sık sık dile getirerek Müslüman halkın bu yıkımdan ders almasını canı gönülden arzulamaktaydı. Bu arzunun bir sonucu olarak Balkan Harbi sırasında halkı uyandırmak ve orduya yardım sağlamak amacıyla kurulan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"nin İrşad Heyeti üyesi olarak muhtelif camilerde vaazlar vermiş ve bu vaazları da daha sonra gazetelerde halka ilan edilmişti. (Düzdağ, 2012, s. 186) Mehmet Akif'in bu kapsamda verdiği vaazlardan birisi "İrkçılığı, Particiliği Bırak: Savaş Var! Düşman Beş Saatlik Mesafede..." başlığını taşımaktaydı ki, bu oldukça dikkat çekicidir. Çünkü Balkan Harbi yenilgisinin en önemli nedeni olarak kabul edilen fırkacılık mücadelesi bir fırkaya taraf olan veya olmayan herkes tarafından kabul edilen tarihî bir hakikattir. Bu nedenle de Mehmet Akif birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan böyle bir vaaz vermiştir. Bu vaazda "İslam'ın tayin etmiş olduğu ibadet ile ahkâm, fertler arasında ittihadı temin içindir. Böyle iken maalesef görüyoruz ki: Müslümanlar kadar tefrika içinde kalmış; teşettüt içinde bunalmış bir millet yok!" (Düzdağ, 2012, s. 189) diyerek öncelikle sorunu tespit ederek birlik ve beraberliğin sağlanmasının önemi üzerinde durmuştur. Bu noktada Mehmet Akif, İttihat ve Terakkinin aktif bir üyesi olarak değil vatanını, milletini, devletini seven bir aydın olarak hareket etmiş, kısır parti çekişmelerine taraf olmamış, daima birleştirici olmuş; şiir, yazı ve vaazlarında birlik fikrini ısrarla işlemiştir. (Yetiş, 1991, s. 65)

Mehmet Akif, İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyesi olmasına rağmen özellikle Balkan Harbi'nden sonra cemiyette ağırlık kazanan milliyetçilik düşüncesine sık sık itiraz ederek bu konuda cemiyetin fikirlerini benimsemediğini ortaya koymuş ve arada din bağı olmadan yaşayamayacağımızı dile getirmiştir. (Düzdağ, 2012, s. 189) Bu düşüneyi şiirinde şöyle ifade etmiştir:

“Birbirinden sonra müteferrik bu kadar akvamı

Aynı milletin altında tutan İslamı

Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir

Bunu bir lahza unutmak ebedi heybettir...

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez

Son siyasetse bu! Hiç böyle siyaset yürümez!”

Böylece Akif, milliyetçilik düşüncesini dönemin İslam toplumu için İslam’ı temelinden yıkacak bir deprem olarak gördüğünü açıkça ifade etmiştir. Bu noktada Erol Güngör, Mehmet Akif’in milliyetçilik anlayışına yaklaşımını şöyle yorumlamaktadır: “(Mehmet Akif) Onun I. Dünya Savaşı’na kadar milliyetçi cereyana muhalif olduğunu hepimiz biliyoruz. Akif değişik kavimlerin idare edildiği bir imparatorluk içinde “Türkçülük” fikrinin işlenmesini hele bu fikrin iktidardaki zümrenin ideolojisi haline gelmesini hiç doğru bulmuyordu. İttihatçıların başarısızlıkları ve dolayısıyla memleketin başına gelen parçalanma felaketinde kavmiyetçilik fikrinin önemli bir rol oynadığına inanıyordu. Fakat kendisini ister istemez milli bir hareketin içinde buldu ve adı konmamış bu milliyetçiliğin en önde gelen simalarından biri oldu. Onun Milli Mücadele yıllarında halkı mücadeleye katılmak üzere ikna etmeye çalışırken kullandığı temalar hep İslami idi. Halkın din duygularına hitap ediyor, tarihin İslamî unsurlarına dayanıyor ve bütün bunlar için camilerin hutbe ve vaaz kürsülerini kullanıyordu. Fakat bir insan bütün bu sözleri ancak Türk camilerinde, Türk halkına anlattığı takdirde, onlarda bir hareket uyandırabilirdi. Sahnenin insan ve tek mil dekoru Türk’tü. Konuşan hatip gibi, dinleyen halk da belki Türk kelimesini pek kullanmıyor, hatta kullanana bazen tuhaf nazarlarla bakabiliyordu. Ama ortada katıksız bir milliyetçilik olayı vardı.” (Güngör, Mart 1983, s. 24) Bu yorumuyla Erol Güngör, Mehmet Akif’in milliyetçilik fikrine karşı olsa da milli bir hareketin için de ve hatta en ön safında yer aldığına dikkati çekmektedir.

Balkan Harbi’nde yaşanan yenilgiden Osmanlı Müslümanlarının ders alması gerektiğini vurgulayan ve bu konuda yoğun bir gayret sarf eden Mehmet Akif daha bu gayesine ulaşmadan başlayan I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin aynı akıbeti uğramaması için elinden gelen çabayı göstermiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanya’ya bile giderek hizmet etmekten geri durmamıştır.

Almanya imparatoru II. Wilhelm, I. Dünya Savaşı’nda Alman orduları karşısında savaştan Müslüman askerlerin İngiliz ve Fransızlardan daha gayretli savaştıklarını öğrenince ele geçen Müslüman askerlere Almanya ve Osmanlı Devleti’ne karşı savaşmamaları konusunda dinî telkinlerde bulunabilecek yeterlilikte kişilerin Almanya’ya gönderilmesini Osmanlı Devleti’nden talep etti. (Kabaklı, 1975, s. 59) Bunun üzerine Enver Paşa bu işi yapabilecek iki isim üzerinde karar kılar. Bu kişilerden birisi Mehmet

Akif ve diğeri de Şeyh Salih El-Tunusi idi⁷. Mehmet Akif kendisine verilen bu görevi vatan ve din meselesi olarak kabul ederek Almanya'ya gider. (Düzdağ, 1988, s. 54) Mehmet Akif bu seyahatte esir Müslümanların hangi nedenlerle İngiliz ve Fransız saflarında savaştıklarını öğrendikçe aslında sorunun nedeninin cehalet olduğunu açıkça görmüştür. (Kabaklı, 1975, s. 59) Almanlar Mehmet Akif'i ve El Tunusi'yi cephelere de götürerek onların Müslüman askerlere hitaben yaptıkları konuşmaları megafonlarla iletince düşman saflarında yer alan birçok Müslüman askerin iltica ettikleri görülmüş ve bunun üzerine de İngiliz ve Fransızlar Müslüman askerleri cephe önlerinden arkalara kaydırmışlardır. (Semiz, 2017, s. 241-244) Bunun dışında Mehmet Akif'in Arapça olarak hazırladığı bildiriler uçaklarla Fransız ordusunun Müslüman askerlerinin bulunduğu yerlere atılarak önemli bir propaganda faaliyeti de yürütülmüştür. (Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 1988, s. 56; Kuntay, 2007, s. 8-24)

Mehmet Akif, Almanya'daki propaganda amaçlı seyahatinden döndükten sonra 1915 yılının Mayıs ayında Teşkilatı Mahsusa'nın başkanı Kuşçubaşı Eşref Bey'in idaresindeki bir heyetle dört buçuk ay süren Arabistan'ın Necid bölgesine bir seyahate katıldı. Bu seyahatin amacı da İngilizlerle anlaşan Şerif Hüseyin'in isyan hazırlığına karşı gerekli tedbirleri almaktı. (Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 1988, s. 68-70; Kuntay, 2007, s. 25-98) Mehmet Akif bu seyahatin hatırası olarak da "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiirini kaleme almıştır.

Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devleti yönettiği dönemde böyle faaliyetlerde bulunması Mehmet Akif ile cemiyetin arasının çok iyi olduğu gibi bir sonuca varılmasına neden olabilir. Ancak bu çıkarım aslında doğru değildir. Mehmet Akif, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin baskısı ile 1913 yılında Darülfünun'daki hocalığından ayrılmış, (Düzdağ, 1988, s. 46) dergideki yazıları zaman zaman sansür edilmiş ve sonra da *Sebilürreşad* kapatılarak iki sayı *Sebilünnecad* adıyla yayınlanmıştır. (Düzdağ, 1988, s. 51-52) Geçmişteki bu hadiselerle rağmen Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin isteği doğrultusunda yukarıda açıkladığımız siyasi faaliyetlerde yer alması onun fikri ayrılık ile devletin çıkarları noktasında dikkate değer bir bilince sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü bu dönemde Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı gibi Osmanlı Devleti'nin mukadderatını ilgilendiren olaylarda bile ülke içerisinde fırkacılık mücadelesinin alabildiğine sert ve kuralsız bir şekilde devam etmektedir. Mehmet Akif böyle bir dönemde siyasi farklılıkları ve şahsi sıkıntıları bir kenara bırakarak ülkesi adına bu faaliyetlere katılarak bir âlim ve aydın olarak siyasi basirete sahip olduğunu ve birlik olmak adına yaptıklarının sadece laftan ibaret olmadığını da göstermiştir.

1.3- Milli Mücadele Döneminde Mehmet Akif

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi sonrasında başlayan İtilaf Devletleri işgalleri beraberinde çeşitli tepkileri meydana getirmişti. Bu tepkilerden birisi işgaller karşısında sessiz kalmak diğeri de işgallere karşı mücadele etmektir. Ancak bunlar içerisinde işgallere karşı verilen mücadele, bu hareketi benimsemeyen veya muhalif olan kişi ve örgütler tarafından "İttihatçı bir hareket"

⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Hasan Babacan, "Mehmet Akif'in Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemindeki Dini ve Siyasi Propaganda Faaliyetleri", *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, Balıkesir 2011, s. 300-301.

ve bu mücadeleye katılanlar da “İttihatçı” olarak damgalanmaktaydı.⁸ (Zürcher, 1995, s. 110) Bu ön yargıda Milli Mücadeleye taraftar olan birçok ismin İttihat ve Terakki’nin Meşrutiyet’i ilan ettirebilmek amacı ile cemiyet olarak mücadele ettiği dönemde bu cemiyete katılmış olmalarının etkisi oldukça büyüktür. (Erişirgil, 2006, s. 92) Bu ön yargıya karşı Mehmet Akif, Millî Mücadele taraftarlarına karşı ortaya koyulan bu peşin yargıya karşı “Hayır; artık buna da İttihatçılık denemez. Bu memleket meselesidir. Buna herkes el birliği ile sarılmalıdır.” diyerek, işgallere karşı vatan ve milletin müdafaası için elden gelen tüm çabaların gösterilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Ayrıca Mehmet Akif’in ortaya koyduğu bu tepki onun Millî Mücadele hareketine karşı duyduğu sempatinin de açık bir göstergesiydi. Ahmet Kabaklı’ya göre Mehmet Akif “Millî Mücadelemizin manevi lideridir. Çanakkale ve İstiklal Marşının da sesidir. Bu sözü şunun için söylüyorum: İmanlı olmak dolayısıyla istiklâl inanmıştır. Türk’ün istiklâli Akif’te ve o zaman inananların gözünde İslam’ın kurtuluşudur.” (Kabaklı, Kaybolan Ümit Yahut Leyla, Mart 1983, s. 3)

Mehmet Akif’in Millî Mücadele hareketine karşı tavrını iki kısma ayırabiliriz. Bunlardan birisi İstanbul’da bulunduğu dönemde Anadolu’daki Millî Mücadele’ye katılmak için gidenlerle İstanbul’da kalan yakınları arasında *Sebilürreşad* aracılığıyla irtibat kurulmasını sağlamasıdır⁹. Ayrıca bu dönemde Akif ve arkadaşları İngiliz ordusunda iken tarafımıza geçen ve mütareke döneminde çaresizlik içinde kalan Hintli Müslüman askerleri himaye edip Anadolu’ya geçirmişlerdir. (Düzdağ, 1988, s. 87) Diğerleri de İstanbul’un işgali sonrasında Anadolu’ya geçerek verdiği vaazlar ile halkı Millî Mücadeleye katılmaya ikna etmek için yürüttüğü yoğun propaganda faaliyetleridir.

Mehmet Akif, Ankara’ya geçmeden önce İngiliz işgali altındaki İstanbul’da düşman askerlerinden çekindikleri için manda taraftarı olan Osmanlı’nın ileri gelen yazar ve aydınlarının aksine hiçbir şeyden çekinmeyerek Balıkesir’e gitmiş ve orada Zağnos Paşa Camisinde verdiği vaazda düşmana karşı birlik olmak gerektiğini belirtip halkı cihada davet ederek şunları söylemektedir: “Fırkacılık, kavmiyetçilik... Bunlar artık susmalı. El birliğiyle bugün vatanı müdafaa etmeli. Asla me’yus olmamalı. Emin olmalıyız ki canla başla çalışırsak, aradaki esbab-ı tefrikayı kaldıracak olursak vatan-ı İslam’ı kurtarırız...” (Düzdağ, 2012, s. 237) Akif’in tüm bu noktaları bir tek amaç için vurgulamaktaydı ki, o da “vatan”dı. Zira artık zaman öyle bir zamandı ki, “hususî emeller, hususî içtihatlar, yine hususî olarak sahiplerinin kafasında, kalmalıdır. Çünkü gaye birdir. Efrad tarafından o müşterek gayeye karşı gösterilecek ufacak bir inhıraf son derece muhtaç olduğumuz vahdeti temelinden sarsmaya kafidir. Onun için bundan son derecede sakınmalıdır... Çünkü düşman kapılarımıza kadar dayanmış, onu kırıp içeri girmek, harim-i namus ve şerefimizi çiğnemek istiyor. Bu namert taarruza karşı koymak kadın erkek, çoluk çocuk, genç ihtiyar... her fert için farz-ı ayn olduğu bir lahza hatırdan çıkarılmamalıdır. Bugün herkes vüs’unu sarf ile mükelleftir.” (Düzdağ, 2012, s. 237-238)

⁸ Mütareke döneminde İstanbul Hükümeti’nin ittihatçılardan çekindiği gibi Millî Mücadele taraftarları da kendilerinin ve hareketlerinin İttihat ve Terakki ile özdeşleştirilmesinden rahatsızlık duymaktaydılar. Hatta bu düşüncenin İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri ile yapacakları görüşme ve anlaşmaların yolunu neredeyse bütünüyle tıkayacak bir handicap olarak gördükleri için Sivas Kongresi’nin açılışında İttihat ve Terakki ve diğer partilerle bir ilgilerinin olmadığını açıkça vurgulamışlardır. Burada bütün delegelerin vatan ve milletin selametinden başka hiçbir şahsî gaye taşımayacaklarına ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin canlandırılması yahut mevcut fırkalardan herhangi birinin siyasi amaçları için çalışmayacaklarına dair yemin etmeleri şart koşulmuştur. Bu şarta Mashar Müfit (Kansu) dışındaki bütün üyeler uymuştur. (Zürcher, 1995, s. 110)

⁹ Ayrıca bkz, Hasan Babacan, a.g.m., s. 307-315.

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinden sonra Mehmet Akif için yaşadığı ıstırabın şiddeti daha da artmış ve bu dönemde İstanbul'da kalmanın Millî Mücadeleye bir yarar sağlamayacağına karar vermişti. İşte bu aşamada Mustafa Kemal "Millî hareketin manevi cephesini güçlendireceği düşüncesiyle *Sebilürreşad'ın* Ankara'da yayınlanmasını istemiş ve bu isteğini Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey vasıtasıyla Mehmet Akif'e ilemiştir. (Akandere, 2009, s. 724) Mehmet Akif de kendisine gelen bu davete kayıtsız kalmayarak 10 Nisan 1920'de oğlu Emin'i de yanına alarak İstanbul'dan yola çıkmış ve 24 Nisan'da Ankara'ya varmıştır. (Düzdağ, 1988, s. 90-92)

Mehmet Akif, Ankara'ya geldikten sonra¹⁰ (Düzdağ, 1988, s. 87) halkı düşman işgaline karşı Millî Mücadele'nin etrafında birleştirerek ülkeyi kurtarmak adına herkesi elinden gelen çabayı göstermeye davet etmiştir. Bunun için de Anadolu'nun muhtelif şehirlerini (Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya, Afyon, Konya, Kastamonu) dolaşarak halka hitap etmiş ve onları aynı gaye etrafında birleştirmeye çalışmıştır. (Kayhan, 2013, s. 171)

Mehmet Akif'in millî mücadeleye karşı halkı bilgilendirmek amacı ile gittiği yerlerden birisi de Burdur'du. Burdur milletvekili seçildikten sonra¹¹ (Kuntay, 2007, s. 144-145) yapılan davet üzerine Antalya mebusu Süleyman Efendi, refikası ve oğlu uzun bir yolculuktan sonra Burdur'a varmışlardı. Mehmet Akif bu seyahatte Burdur dışında Dinar ve Sandıklı gibi yerleşim yerlerini de ziyaret ederek halkı düşmana karşı verilen mücadelenin "muazzam bir cihad" olduğuna dair ikna etmeye çalışmıştır. (Kuntay, 2007, s. 112-113)

Mehmet Akif'in Millî Mücadele'de üstlendiği rolü sadece basit bir propaganda faaliyeti olarak kabul etmek eksik bir tespit olacaktır. Zira Mehmet Akif, Burdur seyahati esnasında Antalya'ya da gitmiş ve orada Antalya mebusu Süleyman Efendi vasıtası ile Millî Mücadele'ye cephaneye temin edebilmek için nakdî fedakârlık gösterebilecek kişilerle görüşmüş ve bu aşamada kurulan şebekeye de Süleyman Efendi başkan seçilerek Antalya'dan Ankara'ya hangi yoldan silah ve cephaneye sevk edileceği belirlenmiştir. (Kuntay, 2007, s. 115)

2. SONUÇ

Mehmet Akif yaşadığı dönemde vatanının ve milletinin karşılaştığı zorluklar karşısında bir kenara çekilerek neme lazım demeden üzerine düşen sorumlulukları yerine getiren bir şairdir. Bunu Osmanlı Devleti ve toplumu için hayati önem taşıyan Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi kritik olaylarda aktif olarak yer alarak açıkça göstermiştir. Mehmet Akif bu hayati dönemlerde öncelikle halkın birlik ve beraberliğini temin etmek adına şiirler yazmıştır. Bir taraftan da hem ülke içinde hem de ülke dışında katıldığı gezilerde halka vaazlar vererek onları ortak gaye etrafında kenetlemeye çalışmıştır. Ancak bu noktada şurası çok önemlidir ki o, bu faaliyetleri yürütürken ne bir çıkar ne de bir

¹⁰ Mehmet Akif, Millî Mücadeleye katılmak için Ankara'ya geldikten sonra Darülhikme'deki görevinden de çıkarılmıştır. Bu görevden azli konusunda Balıkesir Zağanos Paşa Camisindeki vaazında sonra olduğu söylenmesine rağmen bu doğru değildir. (Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 1988, s. 87)

¹¹ Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Akif'in milletvekili seçilmesine rağmen onun meclis zabıtlarında sadece iki, üç kelimesinin olduğunu onlarında çok defa bir edat; bazen de bir nükte olduğunu ifade ederek aslında politika ve siyasetin Mehmet Akif'e göre olmadığını da ortaya koymaktadır. (Kuntay, 2007, s. 144-145)

menfaat peşinde koşmuştur. Sadece ve sadece vatanın ve milletin bekasını arzulamıştır. Bu nedenle de ülkenin ve milletin kurtarılması adına ortaya çıkan her girişime siyasi bir kibir veya farklılığı dikkate almadan vatani ve milleti öncelikle katılmıştır.

Mehmet Akif çeşitli fırka çekişmelerinin alabildiğine arttığı dönemlerde vatanın ve milletin menfaati için bu çekişmeleri bir kenara bırakmak gerektiğini de sık sık dile getirmiş ve hatta bu düşüncelerini eyleme dökerek hem I. Dünya Savaşında hem de Kurtuluş Savaşında kendisinden farklı düşüncelere sahip kişilerle çalışmaktan kaçınmamış ve üzerine düşen görevleri yerine getirmiştir. İşte bu nedenle Mehmet Akif'in siyasi kimliği ve faaliyetleri özel bir öneme sahiptir.

3. KAYNAKLAR

- Akandere, Osman (2009). "Oğlu Emin Akif Ersoy'un Anlatımlarıyla Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadeleye Katılması ve Bazı Hususiyetleri", *Uluslararası I. Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Burdur, C. II. (671-676)
- Apak, Rahmi (1988), *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, TTK Yayınları, Ankara.
- Bartlett, Ellis Ashmead (2012), *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Babacan, Hasan, "Mehmet Akif'in Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemindeki Dini ve Siyasi Propaganda Faaliyetleri", *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, Balıkesir 2011.
- Babacan, Hasan (2014), *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Cavid Bey (2014), *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Türk Tarih kurumu Yayınları, Cilt: I, Ankara.
- Düzdağ, Ertuğrul (1988), *Mehmet Akif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Düzdağ, Ertuğrul (2012). *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, DİB Yayınları, Ankara.
- Erişirgil, Mehmet Emin (2006), *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, Ankara.
- Ersoy, Mehmet Akif (2010), *Safahat*, Ankara.
- Fshazi, Fatma (2008), "2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu O An", *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Mart. (161-178)
- Göçer, Güngör (2012), "Balkan Harbi Sonrası Bir Özeleştirme Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası", *TYB Akademi Dergisi*, Eylül 2012, S. 6. (73-92)
- Gökçek, Fazıl (1995), *Mehmet Akif Ersoy'un Şiiri Üzerinde Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
- Güngör, Erol (1983), "Akif'in Yeri Neresidir?", *Türk Edebiyatı*, Mart 1983. (24)
- Hasan Amca, (1958). *Doğmayan Hürriyet*, Akım Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm, Erik J. (1995) *1780'den Günümüze Milliyetler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kabaklı, Ahmet (1975), *Mehmet Akif*, Toker Yayınları, İstanbul.
- Kabaklı, Ahmet (1983), "Kaybolan Ümit Yahut Leyla", Mart 1983. (3-4)
- Kayhan Melek (2013), *Milli Mücadele ve Mehmet Akif Ersoy*, Niğde Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

- Kuntay, Mithat Cemal (2007), *Mehmet Akif*, LM Yayınları, İstanbul.
- Kutay, Cemal (1992), *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, Bođaziçi Yayınları, İstanbul.
- Mahmut Muhtar (1979), *Balkan Harbi Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Rıza Nur (1992), *Hayat ve Hatıratım*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Semiz, Yaşar, I. Dünya Savaşında Mehmet Akif, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s5/14.pdf> (04.05.2016)
- Tekin, Mustafa (2011), “Dönemin İslamcılarının II. Abdülhamid’e Bakışı”, *Birey ve Toplum*, Bahar, C. I, S. I, (41-60).
- Timurtaş, Faruk K. (2006), *Mehmet Akif ve Cemiyetimiz*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yetiş, Kazım (2006), *Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Zürcher, Erik Jan (1995), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul.